

Historické a současné přístupy k restaurování

Kamenné kašny v Kutné Hoře

Jakub Ďoubal

Tento příspěvek navazuje na článek věnovaný probíhajícímu restaurování Kamenné kašny otištěný ve sborníku Restaurování a ochrana uměleckých děl 2010, Arte-fakt, sdružení pro ochranu památek, Praha 2011. Ve svém článku bych se rád zaměřil na vytváření koncepce restaurování této mimořádné památky v kontextu předchozích oprav. Vzhledem k tomu, že předchozí článek obsahuje celou řadu informací, pokusím se shrnout historický vývoj Kamenné kašny do několika zásadních bodů.

Kamenná kašna byla postavena v letech 1493–95 svatobarborskou hutí Matěje Rejska. Kašna byla původně celá zhotovena z kutnohorského biodetritického vápence. V 19. století byl stav kašny dezolátní. Zastřešení bylo již před mnoha lety odstraněno a ornamentální výzdoba se nacházela v torzálním stavu. V letech 1887–1890 prošel objekt pod vedením architekta Ludvíka Láblera rozsáhlou rekonstrukcí, kdy byla valná většina ornamentálních prvků nahrazena „kopiemi“. Původně byla kašna nejspíše ještě nastavena zdobeným kamenným zábradlím, které navazovalo na střechu, ale při opravě bylo provedeno ukončení jednoduše pojatou římsou. Všechny nové prvky byly zhotoveny z hořického pískovce, což byla poměrně běžná dobová praxe.¹ Cíle této obnovy byla snaha zlepšit špatný stav kašny. Nejednalo se o návrat k původnímu vzhledu se střechou, balustrádou a sochami, ale o jakési zachycení dochovaného stavu. Přesto, že zvolené prostředky, tedy náhrada poškozeného kamene za nový, nejsou z dnešního pohledu nejšetrnější, jednalo se v tomto případě skutečně o restaurování v dnešním smyslu slova a nikoli o puristickou přestavbu, jak tomu bylo u mnoha jiných památek té doby. Je třeba si uvědomit, že výměna kamene byla v té době jediným prostředkem opravy korodovaného prvku. Tyto výměny, přestože velmi rozsáhlé, v zásadě respektovaly původní tvarosloví. To můžeme posoudit jednak porovnáním historických fotografií a jednak srovnáním dochovaných původních prvků na kašně. Fakt, že se tyto ornamentální prvky dochovaly je sám o sobě dosti zajímavý. Při tak rozsáhlých výměnách asi nebyl důvod k zachování několika fragmentů původní

výzdoby ekonomický. Naopak, je zde patrná snaha zachovat zástupce jednotlivých ozdobných prvků jako jakési svědectví doby, nebo chceme-li snaha o „analytický přístup“ k památkové obnově. Podobné solitéry původní výzdoby můžeme sledovat i na vnějším plášti Chrámu sv. Barbory, což svědčí o zajímavém památkářském přístupu Ludvíka Láblera.

Volba materiálu pro obnovu v 19. století se již několik let po opravě ukázala jako značně problematická. Hořický pískovec není příliš odolný proti korozi, na exponovaných místech dochází k vymývání měkčích složek kamene a narušení povrchu. Vážnější problém způsobuje interakce původního vápence s pískovcem, kdy vlivem kyselých dešťů dochází k přeměně uhličitanu vápenatého z vápenců na mnohem rozpustnější síran vápenatý. Tento síran je vyplavován z povrchu a dochází k jeho postupnému zatékání do níže položených míst, kde jednak vytváří sádrovcové krusty na povrchu a jednak cyklickou rekrytalizací hloubkově narušuje strukturu kamene. U méně odolného, jemnozrnného pískovce dochází k vážným poškozením a při dlouhodobé expozici může dojít až k jeho úplnému rozpadu.²

Kašna prošla řadou oprav,³ při nichž se restauroři snažili s tímto stavem vypořádat v souladu s dobovými technologickými možnostmi a přístupy památkové péče. Opravy prováděné do 90. let 20. století jen těžko můžeme nazvat koncepčními. Jednalo se spíše o nárazové čištění a přitmelování ubývajících modelace nebo výměnu některých prvků. Při větší opravě v 60. letech byly některé údajně dožilé prvky z hořického pískovce nahrazeny kopiemi z mšenského pískovce. Tento krok je jen těžko pochopitelný, neboť kámen z hořické lokality byl i v té době snadno dostupný. Mšenský pískovec sice je svým vzhledem hořickému blízký, ale použitý kámen není příliš kvalitní a dnes tyto prvky patří k nejvíce poškozeným částem výzdoby kašny.

Z hlediska dnešního vnímání je zásadní oprava provedená v 90. letech 20. století. Tato oprava byla v odborných kruzích kladně hodnocený zásah pro svou „odbornost a vysokou úroveň restaurování“.⁴ Tato oprava byla poměrně rozsáhlá a trvala (snad

Archivní fotografie A. Groll, 1856 – stav před puristickou rekonstrukcí

i z ekonomických důvodů) od roku 1993 do roku 1997, neboť v době této opravy se kašna nacházela ve stavu značně zchátralém. Kromě standardních úkonů jako čištění a odstranění dožilých prvků bylo součástí zásahu i v dané době nestandardní odsolování.⁵ Koncepce měla směřovat k optickému scelení architektonického celku. Narušený povrch byl přetmelován a smyté tvary doplněny v tmelu. Na závěr byla provedena „scelující barevná retuš“ směřující k zapojení tmelů a potlačení různorodosti použitých kamenů⁶, která dala celé kašně vzhled hnědošedého monolitu. Celý takto provedený zákrok byl z řemeslného hlediska dobře proveden v souladu s dobovým nazíráním na problematiku restaurování. Diskutabilní je snad použití Božanovského pískovce na výměny údajně dožilých prvků z hořického pískovce. Provedené výměny materiálem ani zpracováním neodpovídají materiálům použitým na kašně a dodnes tyto části působí jako velmi rušivý element. Navíc o koncepčnosti zvolených výměn by se dalo asi s úspěchem pochybovat. Při prozkoumání výměn prvků, které jsou dnes uloženy v interiéru se jen těžko hledají důvody, které vedly k výměně právě těchto prvků a ne jiných.

Právě koncepce obnovy z 90. let, provedená v materiálech v té době dostupných a standardně používaných, přinesla do dnešních dnů celou řadu problémů. Ve snaze obnovit původní krásu kašny se všemi jemnostmi architektonických detailů, byl povrch prakticky úplně přetažen více či méně silnou vrstvou tmelu nebo šlikru. V této vrstvě byly rekonstruovány hladké povrchy i hrany profilace. Vzhledem k tomu, že celá rekonstrukce byla zřejmě vedena snahou potlačit důsledky korozních procesů a obnovit celistvost architektury, byl na závěr celý povrch opatřen scelujícím barevným nátěrem. Bohužel korozní procesy probíhající v kameni nebylo možné zastavit, neboť nebylo a ani nemohlo být zamezeno přístupu vody k památce. Důsledkem popsaného stavu bylo jednak to, že povrch opatřený tmely a nátěry působil po uplynutí několika let značně uměle. Navíc pod uzavřeným kamenem nekontrolovatelně probíhal rozpad kamene. Postupně docházelo až

k oddělení tmelů a odhalení zcela rozpadlého kamene urychleného výrazně zvýšenými obsahy vodorozpustných solí nahromaděných pod uzavřeným povrchem. V tomto stavu se nalézala Kamenná kašna před započítáním restaurátorských prací v roce 2009.

Zásadní byl fakt, že vlastník památky Město Kutná Hora, zastoupené Památkovým odborem si byl vědom, o jak významnou památku se jedná, a přistoupil na to, že bude před vlastním restaurováním proveden poměrně rozsáhlý průzkum.

Restaurovský průzkum zaměřený na stav objektu, stanovení hlavních příčin poškození a dokumentaci současného stavu.⁷ Takto provedený průzkum pomohl připravit podmínky pro vlastní restaurování a stanovit rámcově koncepci restaurátorských prací. Fakt, že byl před započítáním obsáhlé obnovy takto významného objektu proveden detailní průzkum, bohužel zdaleka není věcí samozřejmou a často jsou nadřazovány ekonomické aspekty obnovy nad kvalitou, což z dlouhodobého hlediska vede k destrukci památkového fondu v českých zemích.

Koncepce byla stanovena rámcově jako konzervační, měly být odstraněny vysprávký a přetěry uzavírající povrch kamene a následný restaurátorský zásah měl směřovat k prezentaci kašny se stopami jejího života v čase s respektem materiálové různorodosti použitých kamenů. Takto rámcově stanovená koncepce musela být v detailech dořešena v průběhu prací, neboť před započítáním vlastních prací se dalo jen těžko odhadnout v jakém stavu se objekt pod vysprávkami a přetěry nachází a jakou bude možné dosáhnout míru čištění atd. Zde je třeba konstatovat, že u památky jako je tato nebylo možné předem jasně stanovit postup. Na začátku byla snaha předvést vzorové restaurování na jednom poli a tento postup aplikovat na celou kašnu, ale v průběhu se ukázalo, že stav kašny se v různých polích výrazně liší. Rozdílný stav průběžně vznikl v závislosti na expozici povětrnostním vlivům nebo v závislosti na restaurátorských zásazích provedených v minulosti.⁸ Zvolený přístup musel být aplikovatelný na celé kašně, tak aby výsledkem byla jedna architektura nikoli 12 polí. Zásadní proto byla

Stav před restaurováním, 2010

jednání na kontrolních dnech, kde byla postupně upřesňována míra čištění a tmelení na jednotlivých prvcích, zpracování spárování i možnosti preventivní ochrany. Kromě těchto jednání nad problematikou restaurování Kamenné kašny bylo svoláno i několik pracovních schůzek, na něž byly přizváni památkáři, technologové a restaurátoři z Čech i ze zahraničí. V průběhu celého procesu restaurování byl veden poměrně složitý dialog mezi zástupci památkové

péče, investorem a laickou veřejností. Právě zde jsme z počátku naráželi na značné problémy, neboť se jedná o velmi exponovaný objekt a jeden z hlavních symbolů města Kutné Hory. Zejména ze začátku se zdálo, že vzhled Kamenné kašny jako hnědošedého monolitu s hladkými plochami a ostrými hranami je u občanů Kutné hory poměrně hluboko zakořeněný. Z tohoto důvodu bylo také v regionálním tisku otištěno několik článků osvětlující laické veřejnosti problematiku restaurování této památky.

Při utváření koncepce restaurování jsme se snažili problematiku zvažovat z různých hledisek.

Bylo třeba přesvědčit veřejnost o tom, že různorodost použitých materiálů a úbytek povrchu kamene svědčící o jeho stáří je jedna z hodnot, která by měla být respektována. Další významný aspekt, který vstoupil do procesu utváření koncepce budoucího vzhledu památky bylo poučení z předchozího vývoje. Právě z toho je zřejmé, že snaha o rekonstrukce všech tvarů a plošné překrytí narušeného povrchu vede k dalšímu nezvratnému poškození památky. Z těchto hledisek bylo podle našeho názoru důležité jednak zvolit vhodný materiál na tmelení a jednak zvolit takovou míru plastické a barevné retuše, která by podpořila vnímání architektonického celku, aniž by byly plošně rekonstruovány korodované plochy a chybějící profilace. Restaurátorský postup, který nepočítá se „sclujícím barevnou retuší“ byl u tohoto objektu značně náročný zejména ve fázi čištění. Každý z použitých typů kamenů se vyznačuje jiným typem ukládání nečistot. Navíc celá škála předchozích oprav přinesla i celou řadu nových problémů v oblasti čištění. Bylo nutné odstranit z povrchu kamene škodlivé nečistoty, krusty, tmely a nátěry, ale také mít na paměti, aby výsledkem čištění byl harmonický architektonický celek. Tento postup vyžadoval selektivní čištění jednotlivých typů nečistot a citlivý a trpělivý přístup.

Stav před restaurováním, 2010 – rozpad kamene pod tmely

Stav po restaurování, 2011

Jedním ze zásadních argumentů pro užití konzervačních metody je princip možnosti rekonzervace. Pokud se podíváme na historii restaurátorských zásahů na kamenných objektech v exteriéru, tak uvidíme, že se intervaly mezi jednotlivými restaurátorskými zásahy postupně zkracují. Je tedy nezbytné provádět restaurátorský zásah nikoli pro okamžik kolaudace díla, ale s vědomím, že v horizontu 15–20 let bude nutné restaurování opakovat. Pokud bychom museli v tomto intervalu pokaždé přistoupit k restaurování Kamenné kašny v takovém rozsahu, v jakém to bylo nutné při této opravě, bylo by to nejen neekonomické, ale po několika desítkách let by už nebylo co restaurovat.

Závěrem bych chtěl zmínit ještě několik opatření, která byla provedena nebo zvažována v souvislosti s ochranou památky a omezení příčin její degradace.

Hlavním problémem byla zřejmě, podobně jako u celé řady jiných památek, voda způsobující poškození jednak rekrystalizací vodorozpuštěných solí a jednak mrazovým poškozením kamene. Před započítím restaurování byla provedena chemická horizontální izolace proti vztlínající vlhkosti. V průběhu restaurování bylo provedeno rozsáhlé odsolování⁹ (až 6 cyklů), díky němuž se podařilo původně velmi vysoké hladiny vodorozpuštěných solí snížit v povrchových vrstvách pod rizikové hranice. V rámci laboratorních zkoušek byly důkladně testovány materiály na tmelení a retuše, přičemž důležitým měřítkem pro výběr materiálu byla vysoká paropropustnost, tak aby tmely neuzavíraly povrch a umožnily kamenní „dýchat“. V rámci rekonstrukce odtoků byl řešen odvod vody z vnitřku kašny a byly diskutovány návrhy na zastřešení kašny.¹⁰ Byly provedeny vzorové plochy oplechování kamenných stříšek horní římsy olověným plechem, které by zajistilo plynulý odtok srážkové vody z kašny. Toto řešení však bylo vyjádřením NPÚ zamítnuto, neboť se olovo podle

tohoto vyjádření esteticky negativně uplatňovalo ve vzhledu kašny. Z tohoto důvodu bylo navrženo alespoň překrytí široké horizontální plochy horní římsy olověným plechem a její vyspádování směrem dovnitř. Plochy přímo vystavené srážkám by měly být ošetřeny hydrofobizačním prostředkem tak, aby nedocházelo k masivnímu zatékání srážkové vody do hmoty zdiva. Důležitou součástí péče o památku v budoucnu bude pravidelná údržba a kontrola stavu památky.

Koncepce restaurování byla v tomto případě vytvářena na základě detailního poznání stavu díla, příčin poškození, historie památky a zvážení jejích hodnot památkových a výtvarných. Zohledněna byla hlediska jak památková a estetická, tak i technická a technologická čímž, jak věřím, se podařilo prodloužit život památky a oživit její estetické a památkové hodnoty.

POZNÁMKY

- 1 | V Kutné Hoře bylo v tomto období podobným způsobem „restaurováno“ několik významných památek (Chrám sv. Barbory, Kamenný dům atd.)
- 2 | Tento proces byl sledován na řadě památek např. na Dómu sv. Alžběty v Košicích, Chrám sv. Barbory v Kutné Hoře atd.
- 3 | 1963, 1987 restaurování v rámci rekonstrukce náměstí (ing. Arch. B. Fanta). Vedoucí zásahu Smrkovský ak. soch. rest., 1993–1996
- 4 | Kuthanová, Věra.: Kamenná kašna v Kutné Hoře. 1987, strojopis Obnova památek n.p. Praha
- 5 | Rozsah a výsledky analýz bohužel ve zprávě nejsou uvedeny, z fotodokumentace zásahu je zřejmé že se jednalo pouze o lokální aplikaci buničiny.
- 6 | Nátěr pojený prostředkem Veropal KP 709 kopolymer butylmethakrylátu. (zvaný též KP lak.)
- 7 | Restaurátorský průzkum i vlastní restaurování prováděla Fakulta restaurování pod vedením Mgr. art. Jakuba Doubala.
- 8 | Z dobové dokumentace je zřejmé, že oprava z 90. let i ostatní předchozí zásahy byly prováděny na etapy a často také různými restaurátory.
- 9 | 4–6x opakovaný celkový zábal destilované vody ve směsi buničiny kaolinu a písku ponechaný 10–14 dnů
- 10 | Způsob zastřešení a jeho konkrétní podoba je ještě předmětem jednání.